

Arqueologia clàssica**2015/2016**

Codi: 100412

Crèdits: 6

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
2500241 Arqueologia	OB	2	1
2500243 Estudis Clàssics	OB	2	1
2501792 Estudis de Català i de Clàssiques	OT	3	0
2501792 Estudis de Català i de Clàssiques	OT	4	0
2501802 Estudis d'Espanyol i de Clàssiques	OT	3	0
2501802 Estudis d'Espanyol i de Clàssiques	OT	4	0
2501856 Estudis de Francès i de Clàssiques	OT	3	0
2501856 Estudis de Francès i de Clàssiques	OT	4	0
2501907 Estudis d'Anglès i de Clàssiques	OT	3	0
2501907 Estudis d'Anglès i de Clàssiques	OT	4	0

Professor de contacte

Nom: Esther Rodrigo Requena

Correu electrònic: Esther.Rodrigo@uab.cat

Utilització de llengües

Llengua vehicular majoritària: català (cat)

Prerequisits

No hi ha cap

Objectius

Els objectius del segon curs (amb 60 crèdits de formació bàsica obligatòria) són dotar a l'estudiant d'una formació bàsica en arqueologia, història i altres disciplines socials, i que es familiaritzi amb matèries històrico-arqueològiques que es desenvoluparan en cursos posteriors. L'assignatura té com a continguts l'exposició dels principis bàsics de la investigació històrico-arqueològica aplicada a l'àmbit del període clàssic, entès com el període històric que abasta el món grec antic i el món romà. Es plantejaran les aportacions de les metodologies instrumentals i de les tècniques analítiques als debats historiogràfics que la disciplina ha abordat. S'estudiaran els principals descobriments i els punts que han suscitat més controvèrsia de la investigació dels diferents períodes històrics. Els continguts inclouen les aportacions des dels diferents àmbits de procedència de la informació i les proves empíriques des de les quals s'elaboren les hipòtesis.

Aquesta matèria nuclear està concebuda com a continuació i ampliació de la matèria bàsica HISTÒRIA

Concretament, els objectius formatius de l'assignatura són:

- 1) Analitzar el camp de coneixement de l'arqueologia clàssica, des dels seus orígens fins el moment actual
- 2) Aportar a l'alumne una visió global de les matèries i camps que formen part del que avui dia anomenen Arqueologia clàssica

3) Reflexionar sobre la vinculació tradicional de l'arqueologia clàssica amb d'altres disciplines (història de l'art, arquitectura, arqueometria...)

Competències

Arqueologia

- Contextualitzar i analitzar processos històrics.
- Desenvolupar un pensament i un raonament crítics i saber comunicar-los de manera efectiva, tant en les llengües pròpies com en una tercera llengua.
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguin aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.

Estudis Clàssics

- Identificar i valorar les principals fites històriques, sociopolítiques, científiques, literàries i culturals del món grecoromà.
- Obtenir informació, a partir de l'estudi de les fonts escrites gregues i llatines, que permetin un accés a diferents aspectes dels realia (realitat sociocultural del món antic).
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguin aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.

Estudis de Català i de Clàssiques

- Identificar i valorar les principals fites històriques, sociopolítiques, científiques, literàries i culturals del món grecoromà.
- Obtenir informació, a partir de l'estudi de les fonts escrites gregues i llatines, que permetin un accés a diferents aspectes dels realia (realitat sociocultural del món antic).
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguin aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.

Estudis d'Espanyol i de Clàssiques

- Identificar i valorar les principals fites històriques, sociopolítiques, científiques, literàries i culturals del món grecoromà.

- Obtenir informació, a partir de l'estudi de les fonts escrites gregues i llatines, que permetin un accés a diferents aspectes dels realia (realitat sociocultural del món antic).
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguin aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.

Estudis de Francès i de Clàssiques

- Identificar i valorar les principals fites històriques, sociopolítiques, científiques, literàries i culturals del món grecoromà.
- Obtenir informació, a partir de l'estudi de les fonts escrites gregues i llatines, que permetin un accés a diferents aspectes dels realia (realitat sociocultural del món antic).
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguin aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.

Estudis d'Anglès i de Clàssiques

- Identificar i valorar les principals fites històriques, sociopolítiques, científiques, literàries i culturals del món grecoromà.
- Obtenir informació, a partir de l'estudi de les fonts escrites gregues i llatines, que permetin un accés a diferents aspectes dels realia (realitat sociocultural del món antic).
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguin aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.

Resultats d'aprenentatge

1. Aplicar tant els coneixements com la capacitat d'anàlisi a la resolució de problemes relatius al camp d'estudi propi.
2. Buscar, seleccionar i gestionar informació de manera autònoma, tant en fonts estructurades (bases de dades, bibliografies, revistes especialitzades) com en informació distribuïda a la xarxa.
3. Demostrar habilitat comunicativa en la transmissió d'uns coneixements especialitzats.
4. Dominar i identificar la història de l'entorn immediat.
5. Dominar les tècniques i els recursos instrumentals propis de l'anàlisi de laboratori arqueològic.
6. Dominar les tècniques i els recursos instrumentals propis de l'excavació i la prospecció arqueològiques

7. Dominar les tècniques i els recursos instrumentals propis de l'excavació i la prospecció arqueològiques.
8. Dominar l'estructura diacrònica general del passat
9. Dominar l'estructura diacrònica general del passat.
10. Identificar el context en què s'inscriuen els processos històrics.
11. Identificar els mètodes propis de l'arqueologia i la seva relació amb l'anàlisi històrica
12. Identificar els mètodes propis de l'arqueologia i la seva relació amb l'anàlisi històrica.
13. Identificar i valorar els grans assoliments històrics i culturals del món clàssic.
14. Identificar les idees principals i les secundàries i expressar-les amb correcció lingüística.
15. Interpretar les fonts materials i documentals
16. Interpretar les fonts materials i documentals.
17. Interpretar textos històrics en relació als contextos arqueològics.
18. Interpretar textos històrics en relació amb els contextos arqueològics.
19. Reconèixer i posar en pràctica les habilitats per treballar en equip següents: compromís amb l'equip, hàbit de col·laboració, capacitat per incorporar-se a la resolució de problemes.
20. Reconèixer i posar en pràctica les següents habilitats per al treball en equip: compromís amb el mateix, hàbit de col·laboració, capacitat per incorporar-se a la resolució de problemes.
21. Transmetre els resultats de la recerca arqueològica i comunicar conclusions, de manera clara, tant oralment com per escrit, a un públic tant especialitzat com no especialitzat.

Continguts

BLOC 1. L'àmbit d'estudi de l'Arqueologia Clàssica des dels inicis fins el present

- 1.1. El concepte d'arqueologia clàssica: el món grecoromà
- 1.2. Marc geogràfic i temporal. Les fonts per a l'estudi del món clàssic: les restes materials i les fonts escrites
- 1.3. Perspectives actuals i el futur de l'Arqueologia Clàssica. L'exemple de L'Institut Català d'Arqueologia Clàssica. La importància de les ciutats en època clàssica.

BLOC 2. Problemàtiques urbanes en el món Grec

- 3.1 Les funcions de la polis grega i els elements bàsics de la seva estructura material - aparició de les ciutats
- 3.2 L'aprovisionament d'aigua en la ciutat antiga
- 3.3 Gestió dels residus a la ciutat antiga
- 3.4 Poliorcètica
- 3.5 Les ciutats gregues a l'època arcaica.
- 3.6 Hipòdam de Milet i el desenvolupament de l'urbanisme funcional.
- 3.7 L'evolució de la ciutat en època hel·lenística. L'urbanisme monumental i l'expansió del model de ciutat hipodàmica.

BLOC 3. Evolució de la ciutat en el romà

- 3.8 La ciutat romana: procés de formació, funcionalitat i elements bàsics
- 3.9 *Pomerium* i les necròpolis
- 3.9 Colònies i vies romanes
- 3.10 Ports mediterranis

BLOC 4. L'ordenació de l'espai públic urbà i dels seus edificis .

- 4.1 L'*agora* i el *forum* com a espais per a la vida civil, administrativa i religiosa

4.2. Edificis i santuaris religiosos en el món grecorromà

4.3 Edificis i espais lúdics: el Teatre en el món grecorromà

L'hipòdrom grec *versus* Circ romà

L'especificitat de l'amfiteatre romà

BLOC 5. L'ordenació del territori en el món grecorromà

5.1. L'organització del territori en el món grec.

5.1.1 El cas de les fundacions colonials a Occident: Sicília, Magna Grècia i Golf de Lleó

5.1.2 Les fundacions colonials a la Mar Negra

5.2. L'organització del territori en el món romà. L'evolució dels models d'ordenació del territori:

La Península Itàlica i l'inici de les operacions cadastrals i planificació del territori

L'ordenació del territori a les províncies occidentals, l'organització de l'ager i de l'espai rural

5.3. La formació i ordenació d'una capital provincial a Occident: els exemples de Mérida i Narbona

Metodologia

1. Formació dirigida dins de l'aula

S'oferiran exposicions teòriques per introduir i analitzar els aspectes més rellevants de l'arqueologia grega i romana. Aquests continguts es complementaran amb sessions de Power Point, imatges, quadres explicatius, documentals i webs interactius. També es plantejaran exercicis (lectures, comentaris, anàlisi d'exemples, etc.) i es proposaran alguns debats. Algunes sessions encabiran les presentacions orals dels casos preparats pels diferents grups, que s'acompanyaran de preguntes i valoracions amb la participació dels estudiants.

2. Visita arqueològica

El professorat de l'assignatura il·lustrarà en la visita de jaciments arqueològics clàssica de Catalunya els continguts exposats a l'aula i en ressaltarà les seves especificitats d'acord amb el context geogràfic i històricoarqueològic a què pertany.

3. Formació individual

Seguint les directrius exposades a l'aula, l'estudiant elaborarà els exercicis periòdics i prepararan un petit estudi de cas sobre un tema a escollir. Haurà de consultar bases de dades i catàlegs bibliogràfics. En formularà els resultats en un document que lliuraran acompanyada de mapes, imatges i bibliografia. A l'aula s'indicaran els criteris d'elaboració.

Evidentment, l'estudiant haurà d'aprofundir i ampliar la matèria impartida fent ús de la bibliografia bàsica o recomanada per aclarir i ampliar els continguts del programa. Els dubtes o consultes els podrà adreçar al professorat en l'horari d'atenció al despatx o bé a través de l'espai virtual.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Activitat a l'aula	32	1,28	1, 4, 9, 10, 12, 14, 20, 21

Visita a un conjunt arqueològic: la ciutat clàssica	5	0,2	4, 10, 12
Tipus: Supervisades			
Supervisió del treball de cas individual	5	0,2	9, 14, 21
Tipus: Autònomes			
Estudi textos i materials de classe	40	1,6	1, 2, 4, 9, 10, 12, 14, 21
Exercici de treball individual - base bibliogràfica	35	1,4	1, 2, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 21

Avaluació

1. Prova teòrica (70%) - 2 exàmens (Esther Rodrigo i Cèsar Carreras)

Sistema d'avaluació:

S'avaluaran els conceptes impartits a classe a partir d'una pregunta tipus tema - d'anàlisi i síntesi i, opcionalment, també de reflexió crítica - a escollir entre dues opcions.

Es farà una tercera pregunta de definicions breus sobre els conceptes treballats a classe

Es farà un prova sobre la geografia i cronologia del món antic

2. Treball de recerca bibliogràfica (30%): treball individual sobre una ciutat

Condicions d'avaluació:

- Hi haurà una única convocatòria.

- La no realització d'un 10% o més de les activitats d'avaluació implicarà un *no presentat*.

- Si la nota d'una o més de les activitats d'avaluació és inferior al 5 sobre 10, no es farà mitja entre les diferents activitats i no s'aprovarà l'assignatura.

- L'entrega amb retard de les activitats d'avaluació sense haver-ho consensuat prèviament amb el professorat restarà un 10% de la nota per cada dia de retard.

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Proves escrites	70%	6,5	0,26	1, 4, 9, 10, 12, 14, 21
Treball individual	30%	26,5	1,06	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21

Bibliografia

GENERAL

AULT, Bradley A.; NEVETT, Lisa C. (2005) *Ancient Greek Houses and Households. Chronological, Regional, and Social Diversity*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2005.

- BIANCHI BANDINELLI, Ranuccio; PARIBENI, Enrico (1976) *L'arte dell'antichità classica*. UTET Università, 1976.
- BIERS, B.R.: *The Archaeology of Greece. An Introduction*. London 1980.
- COPPA, M.: *Storia dell'urbanistica dalle origini all'ellenismo*. Turin, 1968.
- COPPA, M.: *Storia dell'urbanistica. L'età ellenistica*. Turin, 1981.
- FEVRIER, P.A.; FIXOT, M.; GOUDINEAU, Ch.; KRUTA, V.: *Histoire de la France urbaine, 1. La ville antique des origines au IXe. Siècle*. Paris, 1981.
- FRASER, P.M.: *Cities of Alexander the Great*. Oxford, 2003.
- FUSTEL DE COULANGES, N.D.: *La ciudad antigua*. Barcelona, 1984. (Edició de J. F. Yvars).
- GATES, C.: *Ancient cities*. New York, 2003.
- GRECO, E.; TORELLI, M.: *Storia dell'urbanistica. Il mondo greco*. Roma, 1983.
- GRECO, E.: *La città greca antica: istituzioni, società e forme urbane*. Roma, 1999.
- GROS, P.; TORELLI, M.: *Storia dell'urbanistica. Il mondo romano*. Bari, 1988. (Hi ha una edició revisada i posada al dia, Bari, 2007)
- GRECO, Emanuele; TORELLI, Mario: *Storia dell'urbanistica. Il mondo greco*. Roma - Bari 1983.
- HOLTZMANN, Bernard: *L'Acropole d'Athènes*. Antiqua, Picard, París, 2003.
- Hurwit, Jeffrey M.: *The Athenian Acropolis: History, Mythology, and Archaeology from the Neolithic Era to the Present*. Cambridge: Cambridge
- KOLB, F.: *La ciudad en la antigüedad*. Madrid, 1992.
- Korka, E. et al. (eds.): *Foreign Archaeological Schools in Greece, 160 Years*, Hellenic Ministry of Culture. Atenes.
- LONIS, R.: *La cité dans le monde grec: structures, fonctionnement, contradictions*. Paris, 2000. (Hi ha també una edició en italià)
- LOPEZ PAZ, P.: *La ciudad romana ideal, 1 el territorio*. Santiago de Compostela, 1994.
- MackENDRICK, Paul: *The Greek Stones Speak. The Story of Archaeology in Greek Lands*. W.E. Norton & Company, New York - London 1981 (2a ed.)
- MANSUELLI, G.A.: "La città romana nei primi secoli dell'impero. Tendenza dell'urbanistica". A *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, 12. 1, Berlín, 1982, pp. 145-178.
- MARTIN, R.: *L'urbanisme dans la Grèce antique*. Paris (2a. edició), 1974.
- OWENS, E.J.: *The city in the Greek and Roman world*. Londres, 1991.
- PELLETIER, A.: *L'urbanisme romain sous l'Empire*. Paris, 1982.
- SOMMELLA, P.: *Italia antica. L'urbanistica romana*. Roma, 1989.
- SNODGRASS, A.M.: *Arqueología de Grecia: presente y futuro de una disciplina*. Crítica Arqueología, Barcelona 1990.
- SPAWFORTH, Tony: *Los templos griegos*. Akal, Grandes Temas, Madrid, 2006.

WHITLEY, James: *An Archaeology of Ancient Greece*. Cambridge University Press, London. 2 001.

WARD PERKINS, J.B.: *Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in Classical Antiquity*. London, 1974.

ZANKER, P.: *Pompei. Società, immagini urbane e forme dell'abitare*. Torino, 1993.

Bibliografia general sobre protohistòria de la Mediterrània

AUBET, M.E. (2007): Comercio y colonialismo en el Próximo Oriente antiguo; los antecedentes coloniales del III y II milenio aC. Bellaterra Arqueología. Barcelona.

AUBET, M.E. (1994): Tiro y las colonias fenicias de occidente. Ed. Crítica. Barcelona.

BLÁZQUEZ, J.M., ALVAR, J., WAGNER, C.G. (1999): Fenicios y cartagineses en el Mediterráneo. Ed. Cátedra. Historia/serie menor. Madrid.

FRENCH, E. (2005): Micenas, capital de Agamenón. Bellaterra Arqueología, Barcelona.

CASTLEDEN, R. (2005): Mycenaeans. Routledge. London.

CRISTOFANI, M. (Ed.) (2000): Etruschi, una nuova immagine. Giunti Ed. Firenze.

BOARDMAN, John (1973): Los griegos en ultramar; comercio y expansión colonial antes de la era clásica. Alianza Editorial. Madrid.

DOMINGUEZ MONEDERO, A (1993): *La polis y la expansión colonial griega. siglos VII y VI aC*. Colección Historia Universal Antigua, 6, Editorial Síntesis. Madrid.

AA.VV (1995): Sur les pas des grecs en occident (hommages à André Nickels). Études Massaliètes, 4.

FRANKENSTEIN, Susan (1997): *Arqueología del colonialismo: el impacto fenicio y griego en el sur de la Península Ibérica y el suroeste de Alemania*. Editorial Crítica. Barcelona.

PALLOTINO, M. (1987): Etruscologia. Ed. Hoepli. Milano.

PY, M. (1993): Les gaulois du midi; de la fin de l'age du bronze à la conquete romaine. Hachette Ed.

WOLF, E.R. (1987): Europa y la gente sin historia. Fondo de Cultura Económica. México.

Aprovisionament d'aigua

Angelakis, A.N. and Spyridakis, S.V. (1996). *The status of water resources in Minoan times: A preliminary study. In Diachronic Climatic Impacts on Water Resources with Emphasis on Mediterranean Region*,

Buffet, B. and Evrard, R. (1950). *L'Eau Potable a Travers Les Ages*, Editions Soledi, Liege, Belgium.

Burés, L. (1998) Les estructures hidràuliques a la ciutat antiga: l'exemple d'Empúries. Monografies Empuritanes 10. Barcelona.

Camp, J.McK (1977) The water supplí of Ancient Athens from 3000 to 86 BC. Princeton (PhD Thesis)

Crouch, D.P. (1993) *Water Management in ancient Greek cities*. New York.

Evans, H.B. (1994). *Water Distribution in Ancient Rome: The Evidence of Frontius*, University of Michigan Press, Ann Arbor, USA.

Haan, N.; Jansen, G. (eds.) (2001) *Cura Aquarum in Campania*. Leiden.

Hodge, A.T. (1992). *Roman Aqueducts and Water Supply*, Gerald Duckworth & Co., Ltd., London, USA.

Jansen, G. (ed)(2000) *Cura Aquarum in Sicilia*. Leiden.

Jansen, G.C.M. (2001). "Water pipe systems in the houses of Pompeii". In Water Use and Hydraulics in the Roman City, Koloski-Ostrow, A.O. (Ed.), Archaeological Institute of America, Colloquia and Conference Papers, No. 3. Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque, USA.

Malissard, A. (1996) *Los romanos y el agua*. Barcelona.

Evacuació de residuus

Burés, L. (1998) *Les structures hydrauliques a la ciutat antiga: l'exemple d'Empúries*. Barcelona.

Carreras, C. (1998) "Els abocadors en el món romà: el cas de Londinium i Barcino". *Pyrenae* 29, pp.147-160.

Carver, M.O.H. (1987) "The nature of the urban deposits". En J.Schofield i R.Leech (eds) *Urban archaeology in Britain*. CBA 61. London, pp.9-26.

Cordier, P. (2003) "Les mots pour le dire: le vocabulaire des rebuts et leurs représentations". En P.Ballet, P.Cordier y N.Duèdonné-Glad (dir.) *Le ville et ses déchets dans le monde romain: rebuts et recyclages*. Actes du Colloque de Poitiers, 2002, Montagnac, pp.19-26.

Hobson, B. (2009) *Latrinae et foricae. Toilets in the Roman World*. London.

Hoffman, M.A. (1974) "The social context of trash disposal in an Early Dynastic Egyptian town". *American Antiquity* 39, pp.35-50.

Jansen, G. (1991) "Water systems and sanitation in the houses of Herculaneum". *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome*, 50, pp.145-166.

Jansen, G. (1999) "Systems for the disposal of waste and excreta in Roman cities. The situation in Pompeii, Herculaneum and Ostia". En X.Dupré y J.A.Remolà (eds.) *Sordes Urbis. La eliminación de residuos en la ciudad romana*. Roma, pp.37-49.

Martin Bueno, M.; Reklaityte, I.; Sáenz, J.C.; Uribe, P. (2007) "Baños y letrinas en el mundo romano: el caso del Balneum de la Domus 1 del barrio de las termas de Bilbilis". *Zephyrus* 60, 221-239.

Rathje, W.L. (1974) "The garbage project: a new way of looking at the problems of archaeology". *Archaeology* 27.4, pp.236-241.

Rathje, W.L.; Murphy, C. (1993) *Rubbish: the archaeology of garbage*. New York.

Rathje, W.L.; McCarthy, M. (1977) "Recycling and variability in contemporary garbage". En S.South (ed) *Research strategies in historical archaeology*. London, pp.261-286.

Rodríguez Almeida, E. (1984) *Il Monte Testaccio*. Rome.

Scobie, A. (1986) "Slums, sanitation and mortality in the Roman world". *Klio* 68, pp.399-435.

Poliorcètica

Adam, J.P.(1982) *L'architecture militaire grecque*. Paris.

Forde-Johnston, P. (1977) *Hadrian's Wall*, London.

Johnson, A. (1983) *Roman Forts*, London, 1983.

Lawrence, A.W. (1979) *Greek aims in fortification*.

Tsangadas, B.C.P. (1980) *The Fortifications and Defense of Constantinople*, New York.

Winter, F. E. (1971) *Greek Fortifications*. Toronto

Arqueologia funerària

Ferdière, A. (ed.)(1993) *Monde des morts, monde des vivants en Gaule rurale. Actes du Colloque Archea/Ager* (Orleans)

Galliou, P. (1989) *Les tombes romaines d'Armorique. Essai de sociologie et d'économie de la mort*. DAF 17, Paris.

Garland, R. (1985) *The Greek Way of Death*. Ithaca: Cornell University Press.

Hinard, F. (ed.) (1995) *La mort au quotidien dan le monde romain*. Act. Collo. Paris.

Kurtz, D.C.; Boardman, J. (1971) *Greek Burial Custom*, Ithaca

Morris, I. (1992) *Death ritual and social structures in classical antiquity*. London.

Oakley, J. (2005) *Picturing death in Classical Athens*.

Pearce, J. (ed.)(1997) *Roman burial practice in context*. Oxford.

Philpott, R.A. (1991) *Burial practice in Roman Britain*. BAR Brit.Ser. 219. Oxford.

Prieur, J. (1986) *La mort dans l'Antiquité romaine*. Ouest France.

Reece, R. (ed.)(1997) *Burial in the Roman world*. CBA Res.Rep. 22. London.

Vaquerizo, D. (coord.)(1991) *Arqueología de la muerte. Metodología y perspectivas actuales*. Córdoba

Vaquerizo, D. (coord.)(2001) *Funus cordobensium. Costumbres funerarias en la Córdoba romana*. Córdoba

Vaquerizo, D. (2010) *Necrópolis urbanas en Baetica*. ICAC Documenta, Tarragona.

Temples i santuaris

Alcock, S.; Osborne, R. (eds.)(1994) *Placing the Gods: Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford.

Ashmole, B. (1972) *Architect and sculptor in Classical Greece*. London.

Scully, V. (1979) *The Earth, the Temple and the Gods. Greek Sacred Architecture*. London.

Spawforth, T. (2006) *The complete Greek temples*. London.

Wilson Jones, M. (2000) *Principles of Roman architecture*. New Haven.

Wright, G.R.H. (2000) *Ancient building technology. 1. Historical Background*. Boston.